

החרות וגבולותיה

ברוב השנים 'נופלת' פרשת אחרי מות באיזור חג הפסח, חג החירות בה"א הידיעה. פרשה זו כוללת את איסורי העריות, המגבלות שהתורה שמה למיניות האדם, גבולות החרות בה"א הידיעה. גבולות מעין אלה קיימים בכל חברה, אם כי כידוע, גבולות הם עניין של "גיאוגרפיה". על כל פנים, החברה המערבית מתאפיינת היום בביטול של כמעט כל איסור ו"טאבו", בהרס הצניעות ובנתיצת המשפחה בצורתה הקלאסית. עולם זה, הכולל את הזרם המרכזי של התרבות הישראלית, מאמין שבכך משחרר הוא את המיניות משרשראות המוסר המיני שחנקו אותו במשך הדורות.

אמנם כן, המיניות נחנקה, על ידי דורות של מורשת נוצרית שראתה במיניות חטא או וויתור לחולשת האדם. היה מן החיוב בנתיצת תפיסה זאת שיצרה בפועל, עולם של צביעות והעמדת פנים. אבל מה שמתרחש בעינינו בעקבות "שחרור" המיניות, אינה אלא חזרה למורשת האלילית. בחזרה זאת, הטבע מנתץ את התרבות והמיניות חונקת את האהבה. כמו במטוטלת הנעה מהקצה אל הקצה, איבדנו שוב את שיווי המשקל, המאפיין את החזון היהודי של האהבה.

כדי להבין היבט מרכזי אחד של חזון זה, ננסה לבנות שלושה מודלים של בני אדם, בעקבות רעיונותיו של הרי"ד סולובייצ'יק במאמרו 'ממעמקים', אם כי תוך שינויים מסוימים. המודל הראשון שיופיע בפנינו הוא האדם האגוצנטרי הרואה את עצמו מרכז העולם. אין הוא מתעמת עם נורמה מוסרית כלשהי. אין בפניו גבולות וערכים. לפי הרי"ד, גישה זאת מיוצגת בברבריות של אנשי דור המבול, המאפיינת תופעות ניכרות בציביליזציה המודרנית. הביטוי הבולט ביותר לגישה זאת, היא מעשי האונס והאלימות במשפחה על כל צורותיהם.

המודל השני, האדם חי בחברה ומקבל את כללי המשחק שלה. גם מוסד המשפחה יכולה להיתפס במסגרת זאת, ולהפוך למסגרת של שותפות פחות או יותר תקינה. מבחינה היסטורית תפיסה זאת באה לידי ביטוי בנישואים שנערכו למטרות תועלתניות, חברתיות, כלכליות ולפעמים פוליטיות. זאת היא המציאות על צדדיה המחניקים שהספרות הרבתה לצייר. לכאורה אנו רחוקים היום ממצאות זאת, אך תופעות רבות בחיינו מבטאים אותה.

גאולת השפה

בפני המודל השלישי נפתח עולם אחר, וכפי שהרב סולובייצ'יק ביטא זאת בא לידי ביטוי בשפה. יש ממדים רבים בשפה, המשקפים עמדות קיומיות שונות. ממד אחד מומחש במעשהו של אדם הראשון הקורא שמות לבעלי החיים. זאת שפת האינפורמציה,

המבטיחה את התפתחות המדע. אבל יש מצב שונה המגדיר את המודל שלפנינו, בו האדם אינו מתעמת עם הטבע, אלא עם בני אדם אחרים, וקודם כל עם בן־בית הזוג: "זאת הפעם עָצַם מַעְצָמִי וּבָשָׁר מִבְּשָׁרִי". כאן מתבקשת אחת ההבחנות של עמנואל לוינס, שמורשתו הפילוסופית הופכת למרכיב חשוב בתרבות ימינו. לוינס מבחין בצרפתית בין le dire לבין le dit. הבחנה זאת משקפת לדעתי את ההבדל שבין 'וַיִּדְבֹּר' לבין ה'לֹאמַר' בעברית. ה'לֹאמַר' מציין את המידע המועבר דרך השפה בעוד ש'וידבר' מתייחס לעצם הדיבור. לפי הבנתי דבר זה מתקשר למושג שבפילוסופיה של הלשון, בייחוד בעבודותיו של רומאן יעקובסון, נקרא phatic. אלו הם אותם מקרים בהם השפה אינה מעבירה מידע, אלא משמשת לעצם הקשר. כשאנו אומרים 'הלו' בטלפון, אנו מנסים ליצור קשר. וכך פעמים רבות, אדם שואל את השני שאלה טריוויאליות, כשמאחוריה עומד הרצון ליצור קשר ולא דווקא לקבל תשובה. הדוגמה החשובה ביותר לשימוש כזה של השפה, מצוי לדעתי במצה בו מצוי אדם מתחת למפולת, ואנו מדברים אתו, כדי לשמור על הקשר אתו ולתת לו כוח ותקווה. לי נראה, שזה אחד העקרונות החשובים ביותר בתפילה. אנו מתפללים לא כדי למסור אינפורמציה אלא כדי ליצור ולבטא את הקשר עם הקב"ה. נראה שהדקדוק העברי רגיש להבדל זה. בעברית יכולים אנו לומר 'אָמַר ל-' אבל לא 'אמר עם'. לעומת זאת 'דיבר עם-' הוא ביטוי תקני. הפועל 'דבר' מאפשר את ההדברות: "אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי ה' אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ" (מלאכי א, טז). בעשרה מאמרות נברא העולם (אבות ה, א). על עשר הדברות מושתתת החברה האנושית.

פסח הוא חג הגאולה. על פי הקבלה והחסידות היא גם גאולת השפה. כך למשל, כותב בעל ה'אמרי אמת', ר' אברהם מרדכי (שהיה הרבי מגור בין 1905 ל-1948): "במצרים היו הדעה והדבור בגלות, ובליל פסח יצא הדבור מהגלות, שלכן נקרא פסח - פה סח". הרב סולובייצ'יק (דברי הגות והערכה, 258) מפתח רעיון דומה על פי הזוהר (רעיא מהימנא, וארא), הזוהר מתאר שם את מצבו של האדם בשלושה שלבים: השתיקה, הקול והדיבור. אלה הם שלבים בגאולת השפה, אליה צריך לשאוף האדם בן זמננו. אנשי מוסר תמיד מזכירים את הסכנות האורבות עלינו בשפה כמו למשל בסוגיית 'לשון הרע', רכילות וכו'. כדי להימנע מסכנות אלו העניק הקב"ה לאדם את זכות השתיקה. אולם, בהתלהבות מוסרית זאת שוכחים אנו את הברכה שבשפה. החכמים אמרו שמילים טובות יכולות להיות לפעמים 'גמילות חסדים' ואולי צדקה. לפעמים יש חסד בקול, בטון הדיבור, קל וחומר לפעמים במה שנאמר. הכתוב מלמד אותנו (משלי יח כא) "מִנֶּה וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן - וְאַהֲבָיָהּ יֹאכֵל פִּרְיָהּ". גם החיים ניתנים ביד הלשון, ואנו צריכים ללמוד להעניק לאחרים חיים אלה.

שלוש הערלות

הסרת הערלה נתפסת כסמל יהודי בסיסי בתרבות היהודית. אך יש שלוש משמעויות שונות לערלה במקרא: ערלת הבשר - "וַיִּנְמְלֶתֶם אֶת בָּשָׂר עַרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת..." (בראשית

יז, יא); ערלת השפתיים - "אֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי פְּרָעָה וְאֶנִּי עָרֵל שְׁפָתַיִם?" (שמות ו, יב); וערלת הלב - "כָּל בֶּן יָכַר עָרֵל לֵב וְעָרֵל בָּשָׂר לֹא יָבֹא אֶל מִקְדָּשִׁי" (יחזקאל מד, ט). ערלת הבשר זאת המיניות האטומה לרגשותיו של הזולת. ערלת השפתיים, היא גלות השפה. ואכן משה אומר שהוא עָרֵל שְׁפָתַיִם, ומסרב לקבל את השליחות בטענו (שמות ד, י) : "לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנִי... כִּי כָבֵד פֶּה וְכָבֵד לָשׁוֹן אֲנִי". הקב"ה עונה לו : "וְאֲנִי אֶהְיֶה עִם פִּיךָ". רבים בדורנו אבדו את האפשרות של דיבור ומתוך זה של קשר עם הבן־בן־זוג. ומעבר לחינוך לשפה, מצוי חינוך הלב.

הקשר ההכרחי בין המיניות לשפה בא לידי ביטוי, בקרבה המקרית אולי בין ברית המילה והמילה המדוברת. קשר זה אינו אופייני למיניות הגברית בלבד. בקבלה, סמל המיניות הנשית, ספירת מלכות, גם היא מתוארת כקשורה בפה ובשפה. שני הדברים מתאחדים כאן, המיניות והשפה, הטבע והתרבות, החייבים להגיע לידי שיווי משקל. חוסר שיווי משקל זה מתאר פרדוקס חשוב בחיים האנושיים. למרות הבעיות הרבות וסכנות העתיד, האדם הצליח לרסן ולאלף את הטבע. לעומת זאת הוא נכשל כישלון מוחץ בעולם החברתי שיצר. ההוכחה מצויה בעוני, בעבדות, בפשע ובשחיתות הפוליטית. אך מה לנו כי נתאונן על כך?! הרי האדם לא הצליח, על פי רוב, אפילו בבסיס הכל, ביצירת חיי זוגיות יציבים, טובים ומאושרים. קל וחומר בדורנו, אשר - בלשון הסידור - אולי יודע מה זאת "אהבה רבה", אך שכח לחלוטין מה זאת "אהבת עולם". המעבדה הגדולה של החברה מצויה במשפחה ובזוגיות. והזוגיות בנויה על האינטימיות, דהיינו על מקום קיומי שדלתותיו סגורות כלפי חוץ ונפתחות אך ורק כלפי פנים, בפני בני הזוג. אינטימיות זאת המבטאת את הניצחון על ערלת הבשר, השפתיים והלב. ברית הנישואים היא השמירה על דלתות אלו, היא הנאמנות באינטימיות הזאת. זהו הקשר היוצר לא רק "דְּבָרִים אֲחָדִים", משק בית משותף, אלא גם "שִׁפְהָ אֶחָת" שבסופה ברכה : "וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד".